

İstanbul Elektrik İşletmesinin Tarihçesi

Yazan : Nusret ALPEBÖZ

I.E.T.T. - İDMMA

ÖZET

Bu yazıda 20'inci yüzyılın ballarında yabancı jirketler tarafından tesis edilip sonradan millileştirilen İstanbul Elektrik İşletmesi'nin kısa bir tarihi ve bu işletmenin gaz şirketleri ile olan bağlantıları anlatılmaktadır.

SUMMARY

in this iarticle a brief history of istanbul Electn-
dy Board is presented, including its associations
with t)arto-is European -financed local gas com-
fonies. 1

GİRİŞ

Elektrik işletmelerinin tarihinin iyi anlaşılabilmesi için önce havagazı işletmelerinin tarihinin kısaca gözden geçirilmesi lâzımdır. Zira 19'uncu asırda havagazı, sokakların ve evlerin aydınlatılmasında geniş çapta kullanılıyordu. Sokaklarda havagazı ile yanan fenerler, keza evlerde de havagazı ile yanan lâmbalar yaygındı. Nitekim İstanbul'da da 1940 lara kadar sokaklarda havagazı fenerlerinden faydalanılmıştır.

Resim 1 havagazı ile yanan bir masa lâmbasını, Resim 2 de Taksim Topçu Kışlası köşesindeki havagazı fenerini göstermektedir.

Aşağıda izah edilen sebeple başlangıçta bazı yerlerdeki elektrik üretim ve dağıtım imtiyazlarında havagazı şirketlerine verilmişti.

Resim 1. Havagazı ile yanan masa lâmbası.

Resim 2. Taksim Topçu Kışlası köşesindeki havagazı feneri

İstanbul Havagazı İşletmelerinin Kısa Tarihçesi

İstanbul'da şehrin Beyoğlu, İstanbul ve Anadolu yakalarında olmak üzere üç ayrı gaz şirketi bulunuyordu.

Beyoğlu yakasında ilk havagazı tesisleri Dolmabahçe Sarayı'nın ışıklandırılması amacıyla 1853 yılında şimdiki Dolmabahçe Stadyumu'nun bulunduğu yerde doğrudan doğruya Osmanlı Hükümeti tarafından kurulmuştur. 11 Ekim 1912'de muvakkat bir kanunla İstanbul Belediyesi'ne bağ-

lanmış, bilahare Beyoğlu ve Yeniköy belediye daireleri dahilinde aydınlatma ve ısıtma ihtiyaçları için lüzumlu tesislerin yapılması ve işletmesi işi ihaleye çıkarılmış ve ihaleyi parlslı banker Octave Besanson ve Louis Boet adlarındaki şahıslar kazandıklarından havagazı üretimi ve sözü geçen mahaller dahilinde dağıtım imtiyazı 30.11.1914 tarihinde 50 sene müddetle bu şahıslara verilmiştir. Beyoğlu Gaz Şirketi bu şahıslar tarafından kurulmuştur. 1949'da Belediye ile yapılan bir protokol mucibince 1956 - 57 senelerinde Dolmabahçe Gazhanesi Kağıthane Poligon mevkiinde bulunan şimdiki yerine nakledilmiştir. 15.3.1964 senesinde şirketin imtiyazı sona erdiğinden halen Beyoğlu Muvakkat Gaz işletmesi tarafından istanbul Beledyesi'ne devir ve teslim muamelâtı ifâ edilmektedir.

tık faaliyete geçtiği sene belli olmamakla beraber gazetelerde tesadüf olunan haberlere göre 1878 senesinden evvel mevcut olduğu anlaşılan ve birinci Cihan Harbinde faaliyetini tatil eden istanbul Havagazı Şirketi ise Yedlkule Gazhanesi ile şehrin istanbul yakasındaki tevzi tesisatını elinde bulunuyordu.

Kadıköy, Üsküdar ve havalisinin maden kömüründen mamul gaz ile aydınlatma ve ısıtma imtiyazı 1.8.1891 tarihinde 50 sene müddetle Paris'i! demir fabrikatörü mühendis Charlea Georgy'ye verilmişti. Kurbağalıdere Gazhanesi 'e Kadıköy, Üsküdar ve havalisindeki havagazı tesislerini elinde bulunduran Kadıköy Gaz Şirketi bu şahıs tarafından kurulmuştur.

istanbul Elektrik işletmesinin tarihçesi

1910 senesi; Edison'un Nev-York'da ilk elektrik santralını kurduğu 1882 senesi üzerinden 28 sene geçmiş, dünyanın büyük şehirlerinde, ev ve sokaklarda havagazı fenerlerinin yerlerini el'ektrik lâmbaları almış, atlı tramvaylar tarihe karışmış, fabrikalarda buhar makinelerinin yerlerine elektrik motorları kullanılmaya başlanmış, hülâsa elektrik enerjisinin sosyal ve_ekonomik 'hayat üzerinde yaptığı büyük devrim hızla gelişmiştir.

O tarihlerde memleketin diğer şehirleri gibi istanbul'da elektrikten mahrum bırakılmıştı. Bunun birçok sebepleri vardı; halkın elektrikten yangın çıkmasından korkması, evlerde elektrik kullanılmasının dine mugayir olduğu rivayetleri ve bilhassa istanbul'daki havagazı - şirketlerinin elektrikle aydınlatma yapılmasına muhalefetleriydi. Bunlar şehirde elektriğin aydınlatmada kullanılmasını imtiyaz haklarına tecavüz adediyorlardı.

Nihayet elektrik enerjisinin temin ettiği bir çok faydaların artık ihmal edilemeyeceğine kanaat getiren o zamanki hükümet istanbul'a

elektrik temini için bir santral ile lüzumlu tevzi tesislerinin kurulmasına karar vermiş ve Beyoğlu Gaz Şirketi'nin o sıralarda ihtiyaca cevap verememesi sebebiyle iddiası nazarı itibara alınmıyarak ve istanbul cihetine ise yalnız kuvvel muharrike için elektrik verilmek üzere şehir elektrik tesisatının yaptırılması hususunda beynelmilel bir ihale yapılmış, Anadolu cihetinin elektrikleendirilmesi ise sonraya bırakılmıştır.

ihaleye iştirak eden firmalar arasında Ganz Şirketi muvafık görülerek, 1.11.1910 tarihinde tesisatın yapılması işi ve 50 sene müddetle işletilmesi imtiyazı «İradei Seniyei Hazret! Padlşahi» ye tevfiikan merkezi Budapeşte'de bulunan Ganz Anonim Elektrik Şirketi'ne verilmiştir.

O tarihte istanbul'da 20 belediye dairesi bulunuyordu (Beyazıt, Sultanahmet, Fatih, Samatya, Eyüp, Beyoğlu, Hasköy, Beşiktaş, Arnavutköy, Yeniköy, Tarabya, Büyükdere, Beykoz, Anadoluhisarı, Beylerbeyi, Yenimahalle, Doğancılar, Kadıköy, Adalar, Bakırköy), imtiyaz şehrin Rumeli yakasında bulunan belediye dairelerinin hepsine, yani l'inciden 12'nciye kadar ve 20'nci belediye dairelerine şamil olmakla beraber, ilk beş belediye dairesi ile yirminci belediye dairesi dahilinde tesadüf eden mahallerde umumi ve husus! aydınlatma için elektrik verilmesi üzerine istanbul Havagazı Şirketi ile anlaşmaya varılması ve anlaşmanın Hükümete bildirilmesi şartına bağlı- kılınmış, anlaşma olmadığı takdirde buraldaki umumi ve hususi aydınlatmaya istanbul Havagazı Şirketi'nin imtiyaz müddeti sona erdikten sonra elektrik verilebileceği kaydedilmiştir. Yani şehrin istanbul yakasında sokakların ve evlerin tenviratı istanbul Havagazı Şirketi'nin elinde idi.

Ganz Anonim Elektrik Şirket! bir sene sonra «Banque Generale de Credit Hongrols ve Banque de Bruxelles» ile müştereken «Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi» adıyla bir şirket kurdu. Şirketin sermayesi beheri 22 Osmanlı Lirası kıymetinde 24000 hisseden ibaret idi.

Şirket Silahtarağa'da her biri 6700 BG'lik, 1500 devirli, 12 at. buhar basıncı ile çalışan ve cem'an 13400 KW verebilen 3 adet türbo - alternatör ile her biri 15 atmosfer basınç altında saatte 350° C da 13600 kg sürşoffe buhar veren 6 kazan ve diğer yardımcı tesisleri kurarak 1913 Eylül'ünde şehre -cereyan vermeye hazırlanmışsa da, fabrika arazisini sel bastığından meydana gelen tahribat dolayısıyla ilk defa 11. Şubat 1914 tarihinde istanbul tramvaylarına ve 14 Şubat 1914 tarihinde de şebekeye ve abonelere cereyan verilebilmiştir.

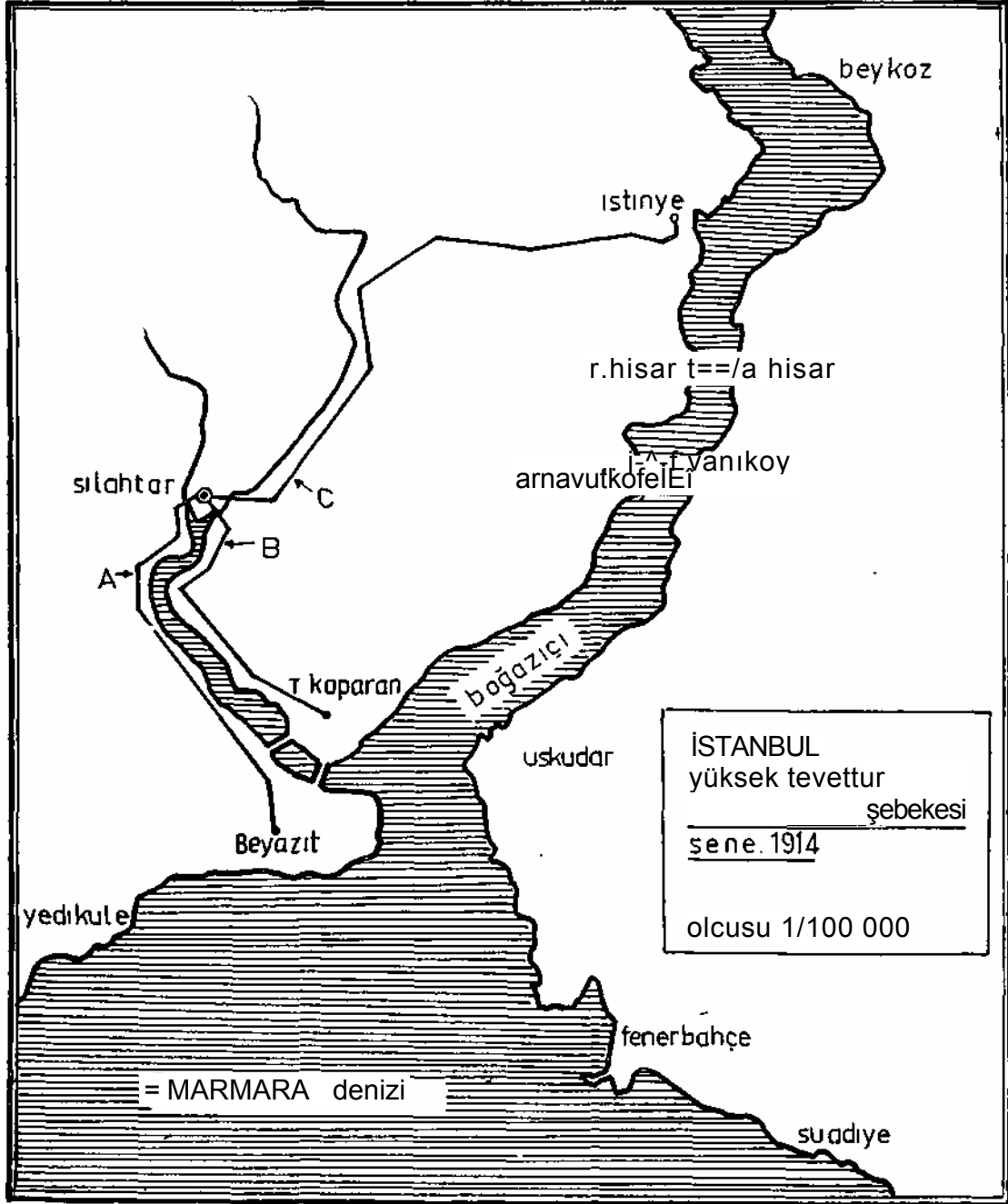
Memleketimizde ilk elektrik santrali Tarsus'da kurulmuşsa da, bunun hizmete girme tarihi tesbit edilemediğinden, bunu müteakip kurulan

Silahtarağa Elektrik Santrali'nden şebekeye ilk cereyan verildiği 14 Şubat günü bilâhare Odamızın aldığı bir kararla Türkiye Elektrik Günü olarak kabul edilmiştir (Bak. EMO, XV. dönem çalışma raporu, sayfa 22).

Şebekeye ilk cereyan verildiğinde biri Beyazıt'ta diğeri Tozkoparan'da ve üçüncüsü de İstinye'de olmak üzere 3 adet muhavvile merkezi bulunuyor ve bu merkezler Silahtarağa Santra-

lı'ndan itibaren çekilmiş olan ve A, B, C kabloları adı verilen üç ayrı kablo ile besleniyordu (Şekil 1). Bu üç merkez uzun müddet şehrin İstanbul, Beyoğlu ve Boğaziçi kesimlerinin esas besleme noktaları olarak kalmıştır

Tesisler işletilmeye başlandıktan sonra hisse senetleri tamamen Belçika'daki »Sofina» müessesesine devredilmiş ve şirkete bu müessese hâkim olmuştur.

Şekil 1. 1914 de istanbul yüksek gerilim şebekesi

Şirket 17.6.1923 tarihinde Ankara Hükümeti ile akdettiği bir mukavele ile, o güne kadar temin ettiği hak ve menfaatlerini, yeni hükümete kabul ve tasdik ettirmiş ve şirketin adı «Türk Anonim Elektrik Şirketi» olarak değiştirilmiştir. 7.9.1926 tarihli mukavele ile de şirketin imtiyaz müddeti 28.12.1993 tarihine kadar temdit edilmiştir.

Şehrin Anadolu yakasında Kadıköy, Üsküdar ve havalisinde elektrik enerjisi tevzii imtiyazı ilk defa hükümetle Kadıköy Gaz Şirketi arasında 18 Eylül 1924 tarihinde akdedilen bir mukavele ile bu şirkete verilmiştir. Mukavele mucibince şirket şehrin Anadolu yakasında bir elektrik fabrikası inşa edecek ve mevcut gazhaneyi de bu elektrik fabrikasının yanına nakledecekti.

Kadıköy Gaz Şirketi 1926 senesinde istanbul Havagazı Şirketi'ni de alarak bir milyon lira sermayeli «istanbul Havagazı ve Elektrik ve Teşebbüsatı Sınaiye Türk Anonim Şirketi» ni kurdu. Yeni kurulan bu şirketin kısaltılmış adı «SATGAZEL» di. Bu kısaltılmış ad şirketin Fransızca isminin baş harflerinden teşekkül ediyordu. (Soclet & Anonyme Turque de Gaz et d'Electricite' à istanbul et d'Entreprises Industrielles).

Bu şirket Elektrik Şirketi ile bir anlaşma yaparak Elektrik Şirketi'nden satın aldığı enerjiyi 1.M.1926 tarihinden itibaren şehrin Anadolu yakasında kendi imtiyaz sahası dahilinde tevzi etmeye bağladı. Yani şehrin Anadolu yakasına elektrik enerjisi 12 -13 sene sonra verilmişti. Sayaçlar Arhavutköy Akihtiburnu'ndaki 206 No.lu muhavile merkezine konulmuş ve Arnavutköy - Vani köyü arasına döşenen deniz kablosu vasıtasıyla şehrin Anadolu yakasına elektrik enerjisi iletilecek buradan itibaren tevziata başlanmıştır.

O tarihlerde Elektrik Şirketi günden güne genişliyor ve şehrin ışık ve sanayi ihtiyaçlarını mükemmelen temin ediyordu. Kadıköy ve havalisine elektrik enerjisi verilmeye başlandıktan sonra buraların elektrikleştirilmesiyle havagazının önemi ikinci dereceye düştü. Esasen elektrik enerjisi Elektrik Şirketi tarafından temin edilmekte olduğundan, Gaz Şirketi ehemmiyetini kaybetmeye başlamıştı. Nihayet şehrin Anadolu yakasındaki elektrik işlerini esaslı bir şekilde kendi elinde tutmak ve faaliyet sahasını, günden güne inkişaf etmekte olan Kadıköy ve havalisine ve Adalara intikal ettirmek maksadıyla istanbul Elektrik Şirketi şehrin Anadolu yakasındaki elektrik imtiyazını satın almak lüzumunu hissetti ve Havagazı Şirketi de elinde bulundurduğu şehrin Anadolu yakasındaki elektrik tevzii imtiyazını Elektrik Şirketi'ne devretmeye razı oldu.

20 Nisan 1931 tarihinde hükümetle Türk Anonim Elektrik ve istanbul Havagazı ve Elektrik

ve Teşetobüsatı Sınaiye Türk Anonim şirketleri arasında akdedilen üçlü mukavelenin l'inci maddesinde Havagazı ve Elektrik Şirketi 18. Eylül 1924 tarihli mukavele ve şartname ile kendisine verilmiş olan elektrik tevzii- imtiyazına müteallik haklarının cümlesinden feragat ve hükümet de bu feragati kabul ediyor ve bu suretle Havagazı ve Elektrik Şirketi'nin Anadolu cihetinde bir elektrik fabrikası inşası hakkındaki taahhüdünün icrasına mahal kalmadığı gibi mevcut gazhaneyi mezkûr elektrik fabrikasının yanına nakletmek taahhüdü de kaldırılıyordu.

2'inci maddesinde evvelce istanbul Belediyesi'ne verilmiş olan Adalar elektrik tevzii imtiyazının Büyükada ve Heybeli'ye taallük eden bircümle hukukundan istanbul Belediyesi'nin feragatini hükümet kabul ediyordu.

3'üncü maddesiyle de BoÇaziçi'nde Beykoz'dan başlayan ve Marmara'da Pendik'e (dahil) kadar uzanan Anadolu sahili ile Büyükada ve Heybeli'yi ihtiva eyleyen istanbul'un Anadolu muntakası Elektrik Şirketi'nin imtiyaz hudutları dahiline ithal olunuyordu.

istanbul Havagazı ve Elektrik ve Teşebbüsatı Sınaiye Anonim Şirketi yukarıda izah olunan mukavele ile şehrin Anadolu yakasında kendisine tanınmış olan elektrik tevzii imtiyazını Elektrik Şirketi'ne devrettikten sonra aynı isim altında faaliyetine devam etmiştir.

Şirketin faaliyet sahasına giren bu yerlerin enerji ihtiyacını karşılamak üzere 1 No.lu Ganz türbini söküldü ve yerine 22.500 KW'lık yeni bir türboalternatör tesis edilerek fabrikanın tatkati 65.000 KW'a çıkarıldı.

Kartal'dan Büyükada'ya kadar uzanan 4 küeür kilometrelik bir deniz altı kablosu döşenerek Büyükada'ya cereyan verildi. 1932 de şebeke Heybeliada'ya uzatıldı.

Kartal ve Bakırköy çimento fabrikalarına fazla miktarda enerji vermeğe müsait tesisat ve merkezler yapılarak faaliyete konuldu. Bu sıralarda dünya iktisadiyatında . konjonktür buhranı başlamıştı. Bunların memleketimizdeki tepkilerini önlemek ve paramızın istikrarını temin etmek üzere hükümetimizce alınan tedbirler cümlesinden olmak üzere harice para nakli men'edilmişlerinden şirket harici borçlarını ödeyemiyor ve Sofina'dan da yardım temin edemiyordu. Bekletilen paralara bankalar da az faiz verdiği için şirket çıkarılan tahvillerin bir kısmını toplamağa başladı. Bu arada malzeme getirilemediği için inşaat ve tevsi faaliyetleri de durmuştur.

1 Ekim 1932'den itibaren tahviller faiz getirmeğe başladı. 1934'de harici borçların bir kısmının buğday ihracı ile ödenmesine müsaade

edildi ise de bu hal milli sermayemizin her sene bir kısmını harice rahatça çekmeğe alışan şirketi memnun etmiyordu. Bu vaziyet karşısında şirket birer vesile üe taahhütlerini ihmal ediyor ve fenni icaplara zahiren uygun göstermeğe çalıştığı bazı eski tesisatını ufak tefek tamiratla idameye çalışıyordu.

- Tarife komisyonunun tefsiri dolayisiyle tarifelerde yapılan indirimler neticesinde tenvirat azami fiatı 17 kuruştan 15 buruşa düşürüldü. Fiat tenzilâtı 1934'den 1937 senesine kadar zaman zaman devam ederek 23.7.1937 tarihinde tenvirat azami fiatı 12 kuruşa düştü.

Hükümetin günden güne artan uyanıklığı ve tedbirleri karşısında şirketin menfaati ve vaziyeti sarsılmağa bağlamıştı. Bazı taahhüt ve anlaşmalara karşı şirketin aykırı hareketini gören hükümet nihayet meseleyi esaslı bir surette halletmek üzere şirketle giriştiği müzakere neticesinde şirketi satın almağa karar verdi.

Bu tarihte Silâhtar Santrairnda takbiren 65 bin KW müesses takatta beş muhtelif grup ile 12 kazan mevcut idi. Şebeke de 340 kilometresi yeraltı, 12 kilometresi denizaltı kablosu ve 53 kilometresi de havai hat olmak üzere cem'an 415 kilometrelik yüksek gelirim şebekesi ve 409 kilometrelik yeraltı alçak gelirim şebekesiyle, 478 kilometrelik alçak gelirim havai hat şebekesi ve ayrıca da 55 kilometrelik pilot kablodan ibaretti. 301 muhavvile merkezi ve 70. 846 KVA takatında 422 transformatör mevcut idi. Genel ışık lâmbaları sayısı 3.669 idi. 107.156'sı ışık ve 4.618'i de sınaî olmak üzere 111.774 müşteri mevcuttu.

Son şirket idaresi olan 1937 senesinde fabrikanın senelik üretimi 121.145.565 KWh ve sarfettği kömür nükten kilovatsaat başına 0,629 gram hesabıyla 76.242 ton ve azamî yük 31.200 KWtı.

Hükümetle şirket arasında aktedilen mukavele 22.6.1938 tarih ve 3480 sayılı kanunla onay-

lanarak 1.7.1938 tarihinde mevcut bircümle emval ve teslatiyle birlikte bütün hukuki vecibeleri aynen ve devren intikal etmek üzere 11.500.000 lira bedel mukabilinde ve bedeli % 5 faizle 20 senede ödenmek üzere satın alındı.

Hükümet tarafından satın alınan elektrik işletmesi bir sene müddetle 22.6.1938 tarih ve '481 sayılı kanunla Nafia Vekâleti'ne bağlı olarak kurulan «İstanbul Elektrik İşleri Umum Müdürlüğü» tarafından idare edilmiştir.

• Bundan sonra 12.6.1939 tarih ve 3642 sayılı kanunla İstanbul Tramvay Şirketi imtiyaz ve tesisatının ve 12.6.1939 tarih 3643 sayılı kanunla İstanbul Tünel Şirketi imtiyaz ve tesisatının satın alma mukaveleleri onaylanarak satın alınan bu şirketler, yani Elektrik, Tramvay ve Tünel Şirketleri 16.6.1939 tarih ve 3645 sayılı l'inci maddesi mucibince bütün hak, selâhiyet ve vecibeleriyle İstanbul Belediyesi'ne devredilmiştir.

Aynı kanunun 2 inci maddesi mucibince de İstanbul Belediyesi'ne devrolunan bu işletmelerin idaresi hükmî şahsiyeti haiz ve İstanbul Belediye Reisliği'ne bağlı olarak kurulan «İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürlüğü»ne bırakılmıştır. Kanunun diğer maddeleri yeni kurulan bu Umum Müdürlüğün vazifelerini tarif etmekte ve çalışma esaslarını düzenlemektedir.

Bu kanun neşri tarihinde yani 18.6.1939 tarihinde yürürlüğe girmiş olduğundan TKET'nin resmi kuruluş tarihi de budur.

Nihayet 20.6.1945 tarih ve 4762 sayılı kanunla da «İstanbul Havagazı ve Elektrik ve Teşebbüs Sınaiye Türk Anonim. Şirketi'nin imtiyaz ve tesislerinin satın alınmasına dair sözleşme onayarak aynı kanunun 3 üncü maddesi mucibince bu işletme de «İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri idaresine» devredilmiş ve İETT Genel Müdürlüğü bugünkü hüviyetini iktisaf etmiştir.